

grote steden bij de pakken was blijven neerzitten, dan zou de situatie explosief zijn geworden. Het voortdurende gesteggel rond de schoolwet had het pad kunnen effenen naar een antimonarchistische coalitie tussen radicale liberalen, republikeinen en socialisten. Een onzalige gedachte voor de vorst. Hoe snel een revolutie kon gaan, wist men in België nog zeer goed. De onverhoedse en onverwachte machtsovername door een radiale minderheid in 1830 lag nog vers in het geheugen. Zeker bij een man als Leopold, die al sinds zijn jonge jaren beducht was voor de heropleving van de republikeinse gedachte en revolutie. Nog liever liet hij de katholieke regering dus struikelen. Malou werd vervangen door een politicus van een heel ander kaliber. Het was een gematigde katholiek, de Oostendenaar Auguste Beernaert. Geen goedkoop luitenantje van de bisschoppen, die Beernaert. Wel een man met een eigen signatuur en een krachtige persoonlijkheid. Kwaliteiten die bij de koning niet onopgemerkt waren gebleven. Maar hij koos ook voor Beernaert omdat diens visie spoorde met de zijne, onder meer inzake zijn overzeese plannen, waarover later meer. De schoolwet schafte Beernaert niet af. Wel ontdeed hij haar van enkele aspecten waaraan de liberalen het meeste aanstoot namen. Gedeeltelijke, wetgevende verkiezingen op 8 juni 1886 verstevigden de katholieke meerderheid in het parlement nog meer. Ze wonnen nu ook Gent en hadden daarmee alle 'Vlaamse' zetels in handen. Premier Beernaert deed zijn best om die machtspositie niet te misbruiken. Tien jaar lang zou hij de regering leiden en de levensbeschouwelijke tegenstellingen tot bedaren brengen. Opnieuw had Leopold II zich wijs getoond in zijn politieke keuzes. Beernaert verzoende de partijen en stelde de economische belangen van het land én de koloniale onderneming van de koning voorop. Want dat laatste was natuurlijk nog steeds het belangrijkste dossier voor de koning. Hij hield één oog op de Belgische zaken gericht, en het andere op de overzeese droom.

23

Vechten voor Congo-Vrijstaat

De afstand tussen Brussel en Matadi bedroeg een slordige 6000 kilometer. Even onbevattelijk was het verschil tussen beide naties. In België was Leopold II een constitutioneel monarch met beperkte macht; in Congo-Vrijstaat stond hij als alleenheerser aan de top van een piramide. Onder zich een slaafse regering, die hij zelf samenstelde: Edmond Van Eetvelde op Buitenlandse Zaken, Hubert Van Neuss op Financiën en Maximiliaan Strauch op Binnenlandse Zaken. Ze hadden hun plek in de Naamsestraat nummer 20, op loopafstand van het Koninklijk Paleis dus. Lager in de rangorde bevond zich de gouverneur-generaal in de hoofdstad, aanvankelijk Vivi en later Boma. Hij leidde de plaatselijke administratie. Aanvankelijk bestond deze uit enkele tientallen, later een paar honderd Europeanen. In 1885, bij haar totstandkoming, telde de EIC ter plekke niet meer dan 46 Belgische en 204 buitenlandse functionarissen, van wie de meesten geen enkele ervaring met koloniaal bestuur hadden. In 1902 waren het er nog steeds niet meer dan 1424, onder wie 898 Belgen.²²³ Aan de basis van de piramide bevonden zich ten slotte de zwarte ingezetenen. Een parlement hadden ze niet. Maar Leopold was in Congo duidelijk van plan om uit het niets een echte staat op te richten. In theorie was het bestuur er openbaar. Elk regeringsbesluit diende kenbaar gemaakt te worden in het *Bulletin officiel de l'État indépendant du Congo*, gepubliceerd in Brussel en per post verzonden naar Boma. De meerderheid van deze besluiten waren geïnspireerd door wetten en regels zoals die in België golden. Overigens moesten ze bij

wet niet alleen ondertekend worden door de koning-soeverein, maar tegengetekend door de staatsecretaris. In 1904 en 1905 zouden alle vigerende wetten en jurisprudentie gebundeld worden in een codex. Een klare maar uiteraard moeizame tocht naar de vorming van een rechtsstaat. Niets zou Leopold echter beletten om af en toe ook geheime, ongepubliceerde decreten uit te vaardigen.

Besturen was echter nog iets anders dan uitbaten en zakendoen. Zoals Louis XIV een Colbert nodig had en Napoleon een Cambacérès, zo behoefde ook Leopold II een vertrouwensfiguur die bekwaam genoeg was om zakelijk te handelen in zijn naam. Want Leopolds afwezigheid in de Congo-Vrijstaat was totaal. Nooit heeft hij er een voet gezet. Zijn incarnatie voltrok zich in de figuur van Albert Thys, zijn Waalse vleugeldijadant. Die werd na Stanleys terugkeer door de koning in het voorjaar van 1887 naar de kolonie gestuurd om er serieus aan de slag te gaan. Eigenlijk was de officiële opperbaas daar gouverneur-generaal Camille Jansen, een man wiens baard even lang was als die van Leopold, maar wiens motieven veel meer op het humanitaire gericht waren. Hij zou het niet lang volhouden. De echte rijzende ster in Congo was evenwel Albert Thys. Razendsnel ontpopte hij zich van een militair tot een zakenman van de eerste orde. Zijn eerste vaststelling in Congo was dat een economische ontplooiing van de kolonie onmogelijk was zonder een spoorwegverbinding tussen Léopoldville en de op meer dan 350 kilometer verderop gelegen havenstad Matadi. Dat had Stanley ook al gesuggereerd. Door de vele stroomversnellingen en watervallen was de benedenloop van de Congo immers ongeschikt voor de scheepvaart. Alle goederen moesten door dragers door het oerwoud versleept worden. Met toestemming van Leopold ging Thys op zoek naar financiers voor de spoorweg. Tegelijk was Stanley in de weer om Britse financiers er warm voor te maken. Thys was hem te snel af. Met behulp van Belgisch kapitaal en de contacten van Leopold richtte hij de Compagnie du Congo pour le Commerce et l'Industrie op, de eerste van vele vennootschappen die Thys zou stichten. Het werd een hels karwei. Het terrein was zo woest als men het zich kan

voorstellen. Zijn ingenieurs, niet gewend aan de tropische hitte en de muskieten, de stormen en de malaria-aanvallen, vielen een voor een uit. Voortdurend moesten er vervangers worden aangevoerd. Maar Thys zette door. Na achttien maanden van hard labuur keerde hij eindelijk terug met een plan op zak. Leopold ontving hem in Laken en was diep onder de indruk. Zozeer dat hij Thys meteen benoemde als administrateur-generaal van Binnenlandse Zaken. Zijn voorganger Strauch stuurde hij zonder compassie de laan uit. Thys zette zich aan het werk in een kantoor in de Brederodestraat, een achterafstraatje, dat echter het voordeel bood zich vlak achter het Koninklijk Paleis te bevinden. Zo hard als hij gewerkt had in Congo, zo onverdroten zette hij zich in om de financiering van de spoorweg rond te krijgen. Leopold zelf liet zich natuurlijk ook niet onbetuigd. Met zijn gebruikelijke overredingskracht kreeg hij premier Beernaert zover om het parlement te verzoeken om 10 miljoen frank belastinggeld (ter vergelijking: in 1880 bedroegen de inkomsten van de Belgische staat nog geen 290 miljoen frank)²²⁴ te lenen aan het spoorwegproject. De Kamer ging akkoord. Op 31 juli 1889 kon Leopold overgaan tot de stichting van de Compagnie du Chemin de Fer du Congo. Driekwart van het kapitaal was Belgisch, het meeste kwam van de koning zelf. Thys begon aan een project dat zich als een hachelijke onderneming aankondigde. Eerst en vooral diende hij arbeiderskrachten te vinden. In sommige streken waardoor de spoorlijn zou lopen, was de bevolkingsdichtheid niet groot, dus moesten arbeidskrachten ingevoerd worden uit andere werelddelen. Door de jungle, over bergen en langs watervallen zouden zijn arbeiders zich een weg moeten banen. Maar Thys schrok voor niets terug. Tijdens de werkzaamheden lieten 1800 arbeiders en 132 blanke leidinggevendenden het leven. De nieuwe spoorlijn, een ijzeren weg van amper 75 centimeter breed, zou officieel worden geopend in juli 1898. Thys had er toen al 12.000 kilometer prospectiereizen en technische bezoeken op zitten op de Congostroom en de bijrivieren, maar wist niet van ophouden. De onvermoeibare zakenman pendelde op en neer tussen Congo en België, waar hij artikels publiceerde, lezingen gaf en de Belgische regering warm maakte voor zijn projecten.

Gelukkig voor Leopold was Thys zowel zakenman als militair. Want in de late jaren tachtig werd duidelijk dat er in Katanga meer te halen viel dan iedereen had gedacht. In Berlijn was overeengekomen dat het reusachtige gebied tot de Vrijstaat behoorde. Maar die overeenkomst bleek sommigen door het hoofd geschoten te zijn. Met name de Britten vonden nu plots dat ook zij wat te zoeken hadden in Katanga. Vanuit Zuid-Afrika stelde de Britse diamantmagnaat Cecil Rhodes pogingen in het werk om Katanga in te lijven in de British South Africa Company. Leopold reageerde. Hij droeg Thys op om in te grijpen. Meteen organiseerde die verschillende militaire expedities om het gebied in te nemen en de vele Katangese grondstoffen voor de Congo-Vrijstaat te vrijwaren. Thys voer er zelf ook wel bij. Hij stichtte de Compagnie du Katanga, die aan de exploitatie van de minerale rijkdommen begon. Het was een gewaagde en grote investering waaraan Thys zich waagde. Niemand kon zeggen hoeveel erts en edelmetaal zich in de bodem bevonden. Men wist niet eens met zekerheid of er wel zulke kostbare grondstoffen aanwezig waren. Bovendien hadden ze er geen benul van op welke diepte ze moesten zoeken. Toch besloot Thys door te zetten. Een grandioze visie met onschatbare economische gevolgen was het. Intussen werd Thys zo machtig dat het leek alsof hij niet langer Leopold, maar zichzelf rijk maakte. Geheel voorspelbaar zorgde dat voor groeiende onenigheid tussen hen. Want de uitbating van Congolese rijkdommen kostte voorlopig meer dan ze opbracht.

Leopold wist als geen ander dat de meeste kolonies tot stand kwamen en soms in stand bleven dankzij subsidies van de moederlanden. Op zulke inkomsten hoefde hij niet te rekenen. In ruil voor de toestemming van het Belgische parlement had hij immers beloofd nooit geld aan de Belgische staat te vragen. Dat was ook niet nodig, zo had hij betoogd. Hij zou zich wel alleen weten te redden. Fabeltjes. Ook de Conferentie van Berlijn had zonder enige bedenking aangenomen dat de Belgische vorst met zijn eenmansonderneming de exploitatie kon verzekeren in afwachting van dat hij ooit winst kon puren uit

Albert Thys (1849-1915) was kolonel in Katanga en stichtte er de Compagnie du Katanga.

(Foto door Louis Goffin, 1907)

de Vrijstaat. Leopold was een rijk man, maar Congo groeide boven zijn krachten. Hij had veel inkomsten nodig, en wel heel snel. Het geld was hem uit de zakken gevloeid. Zijn fabelachtige persoonlijke fortuin – geschat op 50 miljoen frank – begon te slinken. Ter vergelijking: een arbeidersinkomen bedroeg in 1885 gemiddeld 100 frank per maand. Van 1876 tot 1885 was al 10 miljoen frank (omgerekend 61 miljoen euro) van het koninklijk fortuin in de bodemloze putten van Afrika verdwenen. De opbrengsten bedroegen nog geen 75.000 frank (omgerekend bijna 448.000 euro).²²⁵ Bankroet was hij nog lang niet. Maar jaren kon dat niet meer uitblijven.

In 1886 begon hem dat te dagen. Bankiers als Rothschild en von Bleichröder hadden hem al herhaaldelijk grote sommen geleend. De koning mocht hen dan wel als vrienden beschouwen, als puntje bij paaltje kwam bleken die vrienden vooral zakenmensen. Het bedrag van zijn verteringen op de lei van de bankiers was zo hoog opgelopen dat ze nu de kat uit de boom keken. Op een nieuw verzoek om geld antwoordde Charles de Rothschild: 'Ik zie mij helaas verplicht,

Sire, om u te informeren dat in overeenstemming met onze regels en gebruiken onze bank voortaan niet meer in staat zal zijn om u de faciliteiten te verschaffen die we u tot heden konden aanbieden'.²²⁶ Dat Leopold bijna ontmoedigd raakte, kreeg de buitenwereld niet in de gaten. Er was slechts één iemand voor wie de koning zijn wanhoop niet onder stoelen of banken stak. Het was baron Adrien Goffinet, zijn allertrouwste medewerker. De man die (bijna) alles wist van zijn financiën. Goffinet opereerde vanuit zijn privéwoning in de Wetenschapsstraat nummer 3. 'Privé' is veel gezegd, want de aankoop ervan geschiedde met geld dat Leopold hem gegeven had. Adrien Goffinet had het aanvaard, onder twee voorwaarden: niemand mocht dit ooit te weten komen en niemand zou weten dat hij thuis het privéfortuin en de vertrouwelijke papieren van de koning bewaarde. Bij Goffinet in de Wetenschapsstraat stonden dus twee grote kluizen en drie ijzeren kasten in een kleine, aparte en van indrukwekkende sloten voorziene kelder. Hier bevonden zich alle waardepapieren van de koning, de koningin, zus Charlotte – ex-keizerin van Mexico – en Goffinet zelf. Verder had hij in zijn werkkamer nogmaals een brandkast en een ijzeren kast. In zijn burelen op het paleis stonden eveneens drie kluizen. Bij zijn afwezigheid was het mevrouw Goffinet die alle sleutels bewaarde. Blijkbaar groeide het fortuin boven de mogelijkheden van de Wetenschapsstraat uit, want in latere dagen zou Goffinet een tweede woning kopen – deze keer met geld uit het fortuin van de zwakzinnige en allicht onwetende Charlotte – in de Montoyerstraat nummer 43. Een comfortabele oplossing, want dit nieuwe huis paalde aan dat in de Wetenschapsstraat. Maar als er de twee mannen met elkaar moesten praten, geschiedde dat noch hier, noch in de Wetenschapsstraat, maar in de beslotenheid van het Kasteel van Laken.

Daar kwam het op 17 maart 1886 tot een crisioverleg. Bijna kende het een dramatische afloop. Leopold vroeg Goffinet om nog meer te besparen op de Civiele Lijst. De wasserij bijvoorbeeld moest goedkoper en de conciërgerie kon het wel met 20.000 frank minder doen. De keuken van Laken werd gevraagd voortaan een gang te schrappen

van het menu. Nieuwjaarspremies voor de leden van de hofhouding werden afgeschaft. In het park van Laken waren te veel tuinmannen aan de slag. Afdanken. Ook de koninklijke serres kostten te veel, maar ja, de koningin hield nu eenmaal van bloemen, dus daar viel niets te halen. Voor het eerst in vele zomers zou Leopold dat jaar zijn vakantie opgeven en niet het koninklijk verblijf in Oostende opzoeken. Al dat snoeien viel hem misschien gemakkelijker dan men kon verwachten. De koning was nu eenmaal geen vriend van onnuttige geldverteringen. Spaarzaamheid zat hem in het bloed. Alleen als het zijn maaltijden en zijn maîtresses betrof, ging het geld gezwind over de balk. En dan nog. Toen hij eens op weg was naar zijn vriendin in Saint-Jean-Cap-Ferrat, moest hij Zwitserland doorkruisen. De Zwitserse douane, zo wist hij, hief tol en verplichtte elke reiziger om Zwitserse transportbewijzen te kopen. Verkwisting, zo vond Leopold. Via zijn lakei liet hij de verbouwvereerde Zwitsers weten dat ze de rekening maar naar de Belgische staat moesten sturen. Ook op kantooruitgaven bekniibelde hij. Briefpapier werd bij hem twee keer gebruikt. Ontvangen brieven beantwoordde hij vaak door op de achterzijde zijn antwoord te pennen, de brief opnieuw te verzegelen met zijn eigen lak en stempel en 'Au roi' door te strepen en er het adres van de afzender op te schrijven. Krenterig als hij was, veroorloofde de Belgische vorst zich ook nauwelijks een koninklijke garderobe die die naam waardig was. Niets van wat hij droeg, toonde de blijken van ooit nieuw te zijn geweest. Zijn kleerkast in Laken was niet groot, maar bevatte slechts afgedragen kostuums, 'tot op de draad versleten', zoals zijn lakei opmerkte. Decennialang weigerde hij om zich nieuwe uniformen te laten aanmeten. Leopolds uitmonstering droeg dan ook de kenmerken van lange en trouwe diensten. Aan de ellebogen zag men kale plekken van een geheel andere kleur dan die van het oorspronkelijke weefsel. Zelfs bij officiële gelegenheden verscheen hij dus vaak in een plunje dat niet van dien aard was dat hij er hoog op roemen kon. 'Zijn broekspijpen blonken van de sleet, de galons zagen er ranzig uit', aldus een kamerheer. Oude rommel waarvan hij geen afstand kon doen. Vooral niet als het zijn kepie be-

trof, zijn 'bonnet', zoals hij zelf zei. Geen mens die nog kon zeggen uit welk decennium die afkomstig was. Soms leidde zijn vestimentaire ouderwetsheid tot gênante taferelen. Toen hij voor de gouden bruiloft van de groothertog van Baden-Baden in Karlsruhe zijn Duitse officiersuniform aantrok, bleek het koninklijke lichaam er niet meer in te passen. Het was, in de woorden van zijn knecht, 'un désastre'. Met kunst- en vliegwerk werd het uniform aangepast. Maar naast de schitterende uitmonstering van keizer Wilhelm en de Duitse prinsen zag de koning der Belgen eruit als de arme oom van de familie die de redingote van zijn huwelijksdag uit de mottenballen had gehaald.

Leopold wist dus goed wat spaarzaamheid was. Maar de besparingen die hij zich thuis getroostte, waren slechts kruidenierswerk vergeleken met het Congolese probleem. Al een jaar na de stichting van de Vrijstaat besloot Goffinet de gapende wond aan te roeren. 'Als het zo verder gaat,' aldus Goffinet, 'kan ik u perfect uitrekenen op welke datum u werkelijk geen cent meer zult bezitten.'²²⁷ Een strijd-lustige Leopold legde zich er niet bij neer. 'Ik wil Congo onder geen beding verkopen. We moeten Belgen toelaten om in te tekenen op een grote lening,' zei hij. 'Ik heb er bij Beernaert op aangedrongen.' Goffinet merkte terecht op dat de premier hier helemaal geen zin in had. En toen zei de koning: 'Als het zo zit, dan ben ik weg, dan zal ik afstand doen van de troon.' Zulke krasse taal had Goffinet wel eerder gehoord. Zijn repliek was allesbehalve kruiperig. 'Dat zult u niet doen, Sire, dat zou een betreurenswaardig einde betekenen, dat u ongeloofwaardig zal maken in de ogen van de wereld. Het zou een bewijs van onbekwaamheid zijn.' De schaduwen waren teruggekeerd op 's konings behaarde gezicht. Hij werd boos. 'Ik wil goede zaken doen in het belang van het land,' gromde hij, 'en als ze me daarin niet willen volgen, dan moeten ze maar een ander vragen.' Goffinet zette de koning op zijn nummer. 'U weet zeer goed dat België u vanaf het begin van de Congoaffaire niet wil volgen. En nu zou u het land de hand willen omwringen om er zich tegen zijn zin mee in te laten?' Brommend verliet Leopold de kamer. Op 2 december kwam het tot

een nieuwe aanvaring. Na het diner was het de gewoonte dat Goffinet even bij Leopold aanliep om bij te praten. Daar zaten ze, net vader en zoon, de eenenvijftigjarige koning en zijn 23 jaar oudere raadsman. Leopold vroeg hem wat hij ervan dacht om weer bij de Rothschilds aan te kloppen voor een lening om Congo boven water te houden. 'Het kan niet lang meer blijven duren. Dit moet op een of andere manier stoppen,' zei de vorst. Hij had het niet alleen over de politieke onwil om hem te helpen met Congo. Ook het feit dat men hem niet wilde volgen inzake de versterking van het leger en het bewaren van de openbare orde, zat hem hoog. Opnieuw klonk hij zeer pessimistisch. 'Ik ga het vaderland verlaten. Dit land is verloren. Ik wil de ondergang ervan niet meemaken. Men moet maar iemand anders zoeken.' Sussende woorden van Goffinet volgden. 'Maar Sire toch! U wilt zich terugtrekken omdat het land niet van Congo wil weten? Wat een weinig eervol einde! Nonsens is dit. Wat wilt u eigenlijk? Wat vraagt u aan Beernaert, aan het land?' Leopold wreef over zijn kalende schedel. 'Een lening via een staatsloterij,' antwoordde hij. 'O! Is het dat maar. Dat zullen we u wel bezorgen. Voor zo'n prulletje gaan we u niet in de steek laten,' zei Goffinet in een zwakke poging tot scepticisme. Waarop Leopold repliceerde dat hij het geld niet meer van de bomen kon schudden. Hij achtte zich niet langer in staat om nog de miljoenen te blijven ophoesten zoals hij gedaan had. 'Dan zou u beter uw uitgavenpatroon in Afrika wat bijstellen. Zoals ik al zo vaak gezegd heb,' klonk het bij Goffinet. 'Geen sprake van. Het is alles of niets,' baste Leopold terug. 'Maar u bent nog lang niet waar u moet zijn,' hield de baron vol. 'U hebt zelfs uw primaire objectieven nog niet eens bereikt. En er is al 19 miljoen frank de deur uit!'²²⁸ Een redenering die op Leopold geen vat leek te hebben. Het was alsof hij uit deze vertrouwelijke gesprekken steeds weer de inspiratie putte om door te gaan, en niet om op te geven.

Veel keuzes had hij niet meer. De soeverein van Congo moest andere aandeelhouders aan boord halen, die geld konden injecteren in de onderneming. Verschenen ten tonele: de Société Générale de Bel-

gique, de Banque de Paris en de Zwitserse Lindner Bank. Ze investeerden met mondjesmaat. Geen van hen was echter bereid om zijn solvabiliteit in de waagschaal te leggen voor de koning der Belgen. Stilaan raakte zijn omgeving in paniek. 'Ik heb hier onoverkomelijke financiële moeilijkheden aangetroffen', schreef koningin Marie Henriette aan dochter Stephanie na haar terugkeer van een vakantie in Italië. 'Dat mooie idee van Congo is een financiële afgrond. Papa is genoodzaakt tot betreurenswaardige hervormingen. Ik bezit geen persoonlijk fortuin en kan hem enkel tegemoetkomen af te zien van een deel van de som die hij me jaarlijks geeft. Ik doe het van harte, maar het brengt mij wel in verlegenheid en het is toch maar een druppel in de zee.' Zoals zovele gewone huismoeders moest Marie Henriette nu uittellen hoeveel ze te besteden had. Niet veel, schreef ze enkele dagen later aan haar dochter. 'Ik kom er nog niet uit. Met de verplichtingen van mijn positie zal ik mij bijna alle genoegens moeten ontfagen waar ik tot nu toe van genoot. Want de ongelukkigen mogen daar niets van gewaarworden.'²²⁹ Waarmee de koningin bedoelde dat ze nog liever bespaarde op zichzelf dan op de liefdadigheidswerken die ze ondernam.

Mocht Leopold niet beter hebben geweten, dan zou hij begin 1890 hebben geloofd dat er een vloek op hem rustte. Niet alleen was zijn geld alle kanten op gerold, hij verloor bovendien bijna zijn huis. Op 1 januari 1890 boden koning en koningin de traditionele nieuwjaarsreceptie aan op het Koninklijk Paleis van Brussel. Het hele hof gaf present, behalve Clementine. Die was in Laken gebleven. Na de middag vermaakte ze zich even op haar piano toen plots alarmkretten klonken in het gebouw. 'Au feu! Au feu!' Het was Antoinette, haar kamermeisje, die toesnelde. 'Vluchten!' riep ze, terwijl ze de prinses mantel en hoed aanreikte. Ze holden de trappen af. Maar nog voordat Clementine de uitgang bereikte, sprongen haar gedachten naar mademoiselle Drancourt, haar gouvernante. Die was nergens te bekennen. Snel keerde de prinses op haar schreden terug. Op het nippertje werd ze tegengehouden door majoor Dupré. Vanaf het bevroren grasperk

moesten allen werkeloos toekijken hoe de vlammen aan het kasteel likten. De toegesnelde brandweer deed wat ze kon. Maar voor de rechtervleugel van het gebouw kwam alle hulp te laat. Drie dagen later werd het verkoolde lichaam van mademoiselle Drancourt teruggevonden in het peristilium. De ontzetting was groot, de schade niet te overzien. De koepel van het peristilium was ingestort. Ook de grote bibliotheek ging volledig verloren. Ze was er ooit ingericht door Napoleon, die in 1804 het kasteel van de sloop gered had en het als zijn Belgische verblijfplaats ingericht had. Tal van kunstwerken gingen in de vlammen op, waaronder ook het enige geschilderde portret van Leopolds overleden zoon, prins Leopold van België. Marie Henriette raakte in de brand vrijwel al haar persoonlijke bezittingen kwijt. Maar ook op financieel vlak kreeg ze een slag. 'Het grote verlies van eigenlijk alles maakt dat ik een hele tijd geen reis meer zal kunnen bekostigen', schreef ze aan haar dochter Stephanie. Ook Leopold moest weer eens het familiefortuin kortwieken, want kort na de brand gaf hij architect Alphonse Balat de opdracht om Laken te restaureren. Noodzakelijke uitgaven die bijzonder ongelegen kwamen.

Meer en meer kwam de Congo-Vrijstaat aan het begin van de jaren negentig in financiële moeilijkheden. De voorspelde fenomenale winst bleef uit. Het stond in de sterren geschreven dat de ontsluiting en ontginning van dit even reusachtige als woeste gebied een zwaar verlieslatende aangelegenheid zou zijn. Leopold moest een ambtenarij en leger betalen, stations, wegen en een spoorweg aanleggen. Tussen 1886 en 1890 verdubbelden de uitgaven van 2 tot 4 miljoen frank. De inkomsten bedroegen amper een tiende van die kosten. De vorst was niet langer zeker van zijn optelsommen en zag zich genoopt tot doortastend ingrijpen. Als hij zijn kolonie wenste te behouden, moest zijn staatsmodel in Congo veel meer op winstgevendheid gericht worden. Wat hij nodig had waren nieuwe, veel grotere en periodiek terugkerende inkomsten. In theorie lagen die voor het grijpen: import- en exportheffingen. Het probleem was dat hij op de Conferentie van Berlijn zijn Congo-Vrijstaat uit de brand had gesleept omdat hij

absolute vrijhandel in het Congobekken had gegarandeerd. Met de hand op het hart had hij beloofd om nooit douanerechten te heffen. Nu bleken die zijn enige kans op overleven. Stond hij schaakmat? Het was een positie die hij op het nippertje kon vermijden. Er diende zich een kans aan om eruit te raken: de campagne tegen de slavernij. Die was nieuw leven ingeblazen door de Franse kardinaal Lavigerie. Predikend en vermanend trok die door Europa. De Engelse protestanten vonden dat ze niet konden onderdoen voor de katholieken. Dus werd de Britse premier Salisbury bereid gevonden om actie te ondernemen, ook al was het voor de galerij. Salisbury zette een nieuwe internationale conferentie op touw. Uitgenodigd waren alle landen die de slotakte van de Conferentie van Berlijn ondertekend hadden. Samen moesten ze 'iets' doen aan de slavernij in Afrika. Plaats van vergaderen werd Brussel. Daar ging de conferentie op 18 november 1889 van start. De gevolmachtigde onderhandelaars van de Congo-Vrijstaat waren Edmond Van Eetvelde en Edore Pirmez, die later vervangen werd door Van Maldeghe. Ook in de delegatie van de Belgische staat kon Leopold zijn eigen mannetjes droppen: de eeuwige Lambermont en de al even onmisbare Banning. Lambermont werd aangesteld tot voorzitter van de conferentie. Na een paar dagen van toespraken en achterkamerpolitiek bleek dat de meeste internationale spelers niet veel meer dan lippendienst aan de goede zaak bewezen. Toen idealen in concrete plannen moesten worden gegoten, werden de deelnemers het maar niet eens. De enige die een praktisch en gedetailleerd voorstel ter tafel legde, was Leopold II. De koning stelde voor dat de koloniale mogendheden op hun territoria versterkte posten zouden oprichten. Van daaruit konden ze strijdmachten uitzenden om hun territoria te zuiveren van slavendrijvers. Meer wegen en spoorwegen naar het binnenland konden dat militaire optreden nog bespoedigen. Leopold had het dan met name ook over zijn eigen Congo-Vrijstaat. Want in dat kolossale gebied waren de slavenhandelaars het actiefst.

Er is geen reden om te twijfelen aan Leopolds bereidheid om de slavernij tegen te gaan. Maar evengoed mag men veronderstellen

dat zijn bedoelingen dubbel waren. De strijd tegen de slavenhandel diende tegelijk ook de belangen van Congo-Vrijstaat. Leopolds getrouwen verdedigden de bestrijding van de slavernij als een morele plicht – waar echter centen voor nodig waren. Die waren bijvoorbeeld te vinden in een bescheiden douaneheffing. Maar anders dan in Berlijn kreeg Leopold deze keer zware tegenstand. Met argwaan en gêne namen de andere deelnemers het voorstel in ontvangst. Niemand was nog zo dom om de koning der Belgen te onderschatten. Daarom bleven de onderhandelingen uitmunten in stroefheid. Net zoals tijdens de Conferentie van Berlijn liet de vorst zich meerdere malen per dag op de hoogte houden door Lambermont. Hij wist dat hij de vinger aan de pols moest houden. De deelnemers wantrouwden hem. Maar meer nog wantrouwden ze elkaar. Nog steeds vreesden Engeland en Duitsland dat Leopold zodanig in de problemen zou komen dat hij de hele boel moest verkopen aan Frankrijk. Parijs had immers nog steeds een recht op voorkoop op zak. Handig als steeds zorgden Leopold en de zijnen ervoor dat die vrees levendig bleef. Maar het was hard tegen hard. De grote mogendheden wilden Leopold laten bloeden voor elke toegeving. Engelsen, Fransen, maar ook de Nederlanders wierpen torenhoge bezwaren op. De vorst van zijn kant bezwoer zijn trawanten om hoe dan ook de douanerechten binnen te halen en geen grote concessies te doen. Het gevolg was een totale impasse. De antislavernijconferentie raakte niet vooruit. Grote mogendheden als Engeland en Frankrijk speelden hun macht uit, maar ook Leopold was niet van plan zich kaal te laten plukken. Dat ontgoochelde een man als Banning uitermate. 'We stevenen regelrecht af op een vreselijke crisis', schreef hij in zijn dagboek. 'De Koning is niet meer zichzelf: sinds twee, drie jaar zijn zijn karakter en geest veranderd en het wordt alleen maar erger. Ik vrees een catastrofe, net op het moment dat hij eigenlijk alleen gewoon moest laten begaan om een groot koning te kunnen worden.'²³⁰ Voor de Belgische koning was het moment gekomen om hoog spel te spelen. In een met meesterhand gedirigeerde intrige zette hij de grootmachten schaakmat. Dat ging als volgt. Op de zitting van 2 juni liet hij

Van Maldeghem verklaren dat Congo-Vrijstaat heel graag ten strijde zou trekken tegen de slavernij, maar dat niet kon doen als het geen import- en exportrechten mocht heffen: 'Een aanvoelen van strikte loyaliteit gebiedt ons u te zeggen dat wij, zonder douanerechten, zonder de inkomsten die we ervan verwachten, ons niet kunnen aansluiten bij de nobele doelstelling die u zich stelt.'²³¹ Een ijzeren vuist in een fluwelen handschoen sloeg hier op tafel. Eigenlijk zette Leopold het welslagen van de conferentie op de helling. Zelfs in het Belgische kamp fronste men de wenkbrauwen over Leopolds pokerspel. Geen van de Belgen was vooraf geraadpleegd. Maar opnieuw toonde Leopold dat hij over het rasechte instinct van een staatsman beschikte. Als geen ander beheerste hij de krachten waarmee de internationale politiek werkte. Politici moesten nu eenmaal rekening houden met de publieke opinie, en daar besloot Leopold zijn voordeel mee te doen.

De schaakmeester

De morele kruistocht van kardinaal Lavigerie ging intussen door. Die hield groots opgezette toespraken in Londen en Parijs tegen de Arabische slavenhandelaars. Met de vermanende vinger in de lucht verweet Zijne Eminentie dat de slavenhandel nog steeds voortwoekerde in Afrika, ook in de Congo-Vrijstaat. Uiteraard hield Leopold de Fransman in de gaten. Naar zijn smaak bemoeide de zielenherder zich iets te veel met zaken waar hij niets van afwist. Dat de predikende kardinaal intussen grote geldsommen inzamelde, verontrustte hem. Voor je het wist had zo'n Lavigerie genoeg geld om een privé-militie naar Congo te sturen om daar op eigen houtje de slavenhandelaars te bestrijden. Inmenging die Leopold kon missen als kiespijn. Hij zou het niet laten gebeuren. Geslepen als steeds besloot hij van Lavigerie geen vijand maar een bondgenoot te maken. De koning ging aan zijn schrijftafel zitten in de koninklijke villa van Oostende, waar hij nog een zeldzame keer vakantie hield. Hij stelde een brief op die gericht was aan Thys en waarin hij zijn intenties kenbaar maakte: 'Als monseigneur Lavigerie tijdens zijn preektocht geld inzamelt, is het mijn plan om hem in te kapselen. Ik zal de kardinaal voorstellen dat wij een oorlogsschip naar het Tanganyikameer brengen. Dan vallen onze plannen samen. Ik zou niet willen dat de kardinaal in de verleiding komt om zelf te beslissen waar zijn geld naartoe gaat.'²³² En zo geschiedde het ook. Lavigerie kwam naar Brussel om daar het katholieke establishment toe te spreken. Vlak daarvoor ging hij langs ten paleize. Toen hij weer buitenkwam had de koning hem